

Ἰστέον δὲ ὡς, καθάπερ ἑνὸς ἐκάστου μία γέννησις μόνον, οὕτω καὶ ἄπαξ τις ἀναγεννᾶται διὰ βαπτίσματος. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ διὰ τοῦ Ἀδάμ ἄγος ἄπαξ ἐκοίνωσε τὸν ἄνθρωπον, ὥστε καὶ τὸ βάπτισμα τὸ καθαιρὸν ἐκείνου δις οὐκ ὀφείλει προσ|ενεγχθῆναι· τοῦτο δὲ ἐστὶ καὶ πᾶσι τοῖς καθιερωμένοις κοινόν· οὐ γὰρ πάλιν καθιεροῦνται, ἵνα μὴ ἡ καθιέρωσις ἀδρανῆς δοκοίη. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ τῶν Δουνατιστῶν καὶ τῶν ἀναβαπτίζόντων αἵρεσις ἀπελεύνεται.

ΙΧ. — Περὶ τῆς χρίσεως.

Τὸ δὲ τέλειον τῆς πνευματικῆς ἰσχύος ἐν τούτῳ ἰδίως συνίσταται, τῷ τὸν ἄνθρωπον τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν τολμᾶν ἐνώπιον πάντων ὁμολογεῖν, καὶ μὴ ἀφέλκεσθαι τούτου διὰ τινὰ αἰσχύνην ἢ φόβον· ἡ γὰρ ἀνδρία τὸν ἀτακτὸν φόβον ἐλαύνει. Τὸ μυστήριον τοίνυν δι' οὗ τῷ γεννηθέντι ἡ πνευματικὴ ἰσχύς δίδεται, μαχητὴν τρόπον τινὰ ποιεῖ τοῦτον ὑπὲρ τῆς πίστεως τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἐπεὶ οἱ ὑπὸ τινὰ ἄρχοντα τεταγμένοι καὶ μαχόμενοι φέρουσι καὶ τὰ σημεῖα ἐκείνου, διὰ τοῦτο καὶ οἱ τὸ τοῦ χρίσματος μυστήριον δεχόμενοι τῷ σημείῳ τοῦ Χριστοῦ σημειοῦνται, τουτέστι τῷ τοῦ σταυροῦ, ᾧ καὶ ὁ Χριστὸς ἐπολέμησε καὶ ἐνίκησεν. Τοῦτο δὲ τὸ σημεῖον ἐν τῷ μετώπῳ λαμβάνουσιν, δεῖγμα τοῦ δημοσίᾳ μὴ ὑπαισχύνεσθαι τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν ὁμολογεῖν. Ἡ δὲ σημείωσις αὕτη ἐξ ἐλαίου καὶ βαλσάμου κατασκευάζεται, ὅπερ ὀνομάζεται χρίσμα, καὶ οὐκ ἀλόγως· διὰ μὲν γὰρ τοῦ ἐλαίου δηλοῦται ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δύναμις, ᾧ καὶ ὁ Χριστὸς κεχρισμένος, Χριστὸς ὀνομάζεται, ἵν' οὕτως ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ χριστιανοὶ ὀνομάζοιντο ὡς ὑπ' αὐτῷ στρατευόμενοι. Ἐν δὲ τῇ τοῦ βαλσάμου εὐωδίᾳ ἡ ἀγαθὴ δείκνυται φήμη, ἣν ἔχειν ἀνάγκη τοὺς ἐν τοῖς κοσμικοῖς στρεφομένους, ὥστε παρρησίᾳ τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν ὁμολογεῖν, ὡς ἂν ἐν τῷ τοῦ ἀγῶνος πεδίῳ ὑπὲρ τῶν τῆς ἐκκλησίας προβληθέντες δογμάτων. Εἰκότως δὲ καὶ παρὰ τῶν ἀρχιερέων μόνων τὸ μυστήριον τοῦτο δίδεται· οὗτοι γὰρ εἰσι τρόπον τινὰ τοῦ χριστιανικοῦ τάγματος ἡγεμόνες· καὶ γὰρ καὶ ἐν τῇ κοσμικῇ στρατείᾳ τοῦ στρατηγοῦ ἐστὶν ἀπογράφεσθαι τινὰς στρατεύματα καταλέγοντα, ἵν' οὕτως οἱ τὸ μυστήριον τοῦτο δεχόμενοι ἐπὶ τὴν πνευματικὴν τρόπον τινὰ στρατείαν ἀπογράφεσθαι δοκῶσιν.

LXI. — Περὶ τῆς εὐχαριστίας.

Ὡσπερ δὲ ἡ σωματικὴ ζωὴ φυσικῆς τροφῆς δεῖται, τοῦτο μὲν διὰ τὴν τῆς ποσότητος αὔξησιν, τοῦτο δὲ διὰ τὸ ὑπερεῖδειν τοῦ σώματος τὴν φύσιν, ἵνα μὴ διὰ τὰς συνεχεῖς ἀπορροίας διαλυθῆ, καὶ ἡ δύναμις τούτου ἀπόλληται, οὕτω καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ ζωῇ ἀναγκαῖον τροφήν ἔχειν πνευ-

ματικήν, δι' ἧς οἱ ἀναγεννηθέντες καὶ τηρῶνται καὶ αὐξῶσιν ἐν ταῖς f. 177
ἀρεταῖς. Σύμβολα δὲ τῆς πνευματικῆς ταύτης τροφῆς, ὡς καὶ περὶ τοῦ
βαπτίσματος εἴρηται, οἷς κοινότερον οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν σωματικὴν
χρῶνται τροφήν· ἄρτος δὲ ἐστὶ ταῦτα καὶ οἶνος, ὑφ' οἷς τὸ μυστήριον
παραδίδεται τοῦτο. Ἐπεὶ δὲ τῷ μὴν γεννωμένῳ ὁ γεννῶν συνάπτεται 6
καθ' ὁμοιότητα καὶ δύναμιν ἐπὶ τῶν κτισμάτων, ἡ δὲ τροφή τῷ τρεφομένῳ
κατ' οὐσίαν ἐξομοιοῦται, ἐν μὲν τῷ βαπτίσματι, ὅπερ ἐστὶ πνευματικὴ
γέννησις, ὁ σαρκωθεὶς Λόγος κατὰ μόνην δύναμιν περιέχεται· ἐν δὲ τῷ
τῆς εὐχαριστίας αὐτὸς περιέχεται κατ' οὐσίαν, ἡγουν ἐν μὲν τῷ εἶδει τοῦ
ἄρτου τὸ σῶμα αὐτοῦ, καὶ τὸ αἷμα ἐν τῷ εἶδει τοῦ οἴνου, ὡς ἂν ἐν τῷ 10
μυστηρίῳ τούτῳ ἡ μνήμη τοῦ δεσποτικοῦ πάθους γίνηται. Καὶ οὕτως
πληροῦται τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην· „Ἡ σὰρξ μου
ἀληθῶς ἐστὶ βρῶμα, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστὶ πόσις“.

LXII. — Περὶ τῆς κατὰ τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας 15
αἰρέσεως τῶν ἀπίστων.

Ὡςπερ δὲ ἐν ταῖς περὶ τοῦ μυστηρίου ῥήμασι τότε τινὲς τῶν μαθητῶν
ἐταράχθησαν, λέγοντες· „Σκληρὸς ἐστὶν οὗτος ὁ λόγος· τίς δύναται αὐτοῦ
ἀκούειν;“ οὕτω καὶ τῇ τῆς ἐκκλησίας διδασκαλίᾳ ἐπανέστησαν αἰρετικοὶ
τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀρνούμενοι, συμβολικῶς εἶναι λέγοντες ἐν τῷ μυστηρίῳ 20
τὸ σῶμά τε καὶ αἷμα, καὶ τό, τοῦτό ἐστὶ τὸ σῶμά μου, οὕτως ἀκού-
ουσιν, ὡς εἰ ἔλεγεν, τοῦτό ἐστὶ σύμβολον ἢ σχῆμα τοῦ σώματός
μου, ὡς ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πέτραν τὸν Χριστὸν
ὀνομάζει, τουτέστι σύμβολον. Ἀφορμὴ δὲ αὐτοῖς, ὁ τοῦ Κυρίου λόγος
βουλομένου καταστεῖλαι τῶν μαθητῶν τοὺς ταραχθέντας περὶ τοῦ μυστηρίου, 25
λέγων· „Οἱ λόγοι οὓς λελάληκα ὑμῖν πνευμά εἰσι καὶ ζωή“, τουτέστιν
οὐ κατὰ τὸ γράμμα, ἀλλὰ κατὰ πνευματικὴν διάνοιαν νοεῖσθαι ὀφείλουσιν.
Δυσχέρειαν δὲ, δι' ἣν ὁ λόγος σκληρὸς φαίνεται, πρῶτον μὲν λέγουσι
ταύτην· ὅτι διχῶς τι ἄρχεται τοῦ εἶναι ὅπου πρότερον οὐκ ἦν, ἢ τοπικῇ
κινήσει, ἢ μεταβολῇ ἐτέρου εἰς αὐτό, ὡς ἐπὶ τοῦ πυρὸς φανερόν. Ἀλλὰ 30
τὸ ἀληθὲς τοῦ Χριστοῦ σῶμα οὐκ αἰεὶ ἐστὶν ἐν τῷδε θυσιαστηρίῳ, ἀλλ' ἐκ
νέου· οὔτε γοῦν ἄλλου τινὸς μεταβαλλομένου εἰς τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα
γίνεται ἐκεῖ ἐκ νέου· τὸ γὰρ σῶμα τοῦ Χριστοῦ προῦφέστηκεν, ὥςπερ
ἐν τῇ παρθενικῇ γαστρὶ συλληφθέν, καὶ οὐδὲν εἰς τὸ προῦπάρχον | δοκεῖ f. 177
μεταβάλλεσθαι· οὔτε διὰ τὴν τοῦ τόπου μεταβολὴν· δεήσει γὰρ, ὡς ἐπὶ 35
πάντων τῶν τοπικῶς κινουμένων ἔχει, λέγειν ἄρχεσθαι μὲν εἶναι τὸν
Χριστὸν ἐν τῷδε τῷ τόπῳ ἐν ᾧ τὸ μυστήριον γίνεται, ἅμα δὲ πεπαῦσθαι

12 Ioh. 6, 56   18 Ioh. 6, 61   26 Ioh. 6, 64   28 Les objections numérotées
en marge dans A: α, β, etc.

τοῦ εἶναι ἐν ᾧ τόπῳ πρότερον ἦν. Ἄλλ' οὐδὲ τοπικὴ τις κίνησις εἰς δύο τόπους ἅμα τελευτᾷ· τὸ δὲ μυστήριον τοῦτο ἐν διαφόροις ἅμα τόποις ἱερουργεῖται.

Ἡ δευτέρα δυσχέρεια ἐκ τοῦ τόπου συμβαίνει. Τὰ γὰρ μέρη τινὸς οὐ διηρημένως ἐν διαφόροις περιέχονται τόποις, τοῦ ὄλου μένοντος ἀκεραίου· ὁ δὲ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος ἐν τῷ μυστηρίῳ ἐν διηρημένοις τόποις εἰσὶν· δεήσει τοίνυν ἐν τῷ μυστηρίῳ τὸν Χριστὸν μὴ μένειν ἀκεραῖον, ἀλλὰ τὸ σῶμα αὐτοῦ τοῦ αἵματος κεχωρίσθαι.

Ἔτι, ἀδύνατον δοκεῖ μείζον σῶμα ἐν ἐλάττωι περικλείεσθαι τόπῳ· τὸν δὲ Χριστὸν ὄλον ἐν τῷ μυστηρίῳ περιέχεσθαι διδάσκει ἡ πίστις.

Ἔτι, ἀδύνατον ἐν σῶμα ἐν πλείοσι τόποις εἶναι ἅμα· ἐν πλείοσι δὲ τόποις ἅμα τὸ μυστήριον ἱερουργεῖται.

Τρίτη δυσχέρεια ἀνακύπτει ἐκ τῶν αἰσθήσει καταλαμβανομένων ἡμῖν ἐπὶ τούτου τοῦ μυστηρίου· αἰσθανόμεθα γὰρ καὶ μετὰ τὴν ἱερουργίαν πάντων τῶν συμβεβηκότων τῷ ἄρτι καὶ τῷ οἴνῳ, τουτέστι τοῦ χρώματος, τῆς γεύσεως, τῆς ὁσμῆς, τοῦ σχήματος, τῆς ποσότητος, τοῦ βάρους, περὶ ἃ οὐ δυνάμεθα ἀπατάσθαι· ἡ γὰρ αἰσθησις ἀνεξαπάτητος περὶ τὰ ἴδια αἰσθητά. Τὰ δὲ τοιαῦτα συμβεβηκότα ἀδύνατον εἶναι ἐν τῷ τοῦ Χριστοῦ σώματι ὡς ἐν ὑποκειμένῳ· ὁμοίως δὲ οὐδ' ἐν τῷ ἀέρι· φυσικὰ γὰρ ὄντα τὰ πλείστα, καὶ ὑποκείμενον ὠρισμένης τινὸς φύσεως ζητοῦσιν, οὐχ οἷα ἢ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος φύσις, ἢ τοῦ ἀέρος. Ἄλλ' οὐδὲ καθ' αὐτὰ δύνανται εἶναι· τὸ γὰρ εἶναι τοῦ συμβεβηκότος ἐν τῷ εἶναι ἐν ἑτέρῳ ἐστίν.

Ἔτι τε τὰ συμβεβηκότα εἶδη ὄντα, ἀδύνατον ἄτομα γίνεσθαι, εἰ μὴ δι' ὑποκειμένου· ὅθεν ἀναιρουμένου τοῦ ὑποκειμένου, εἴεν ἂν εἶδη καθόλου. Λείπεται τοίνυν ἐν ἰδίῳ ὑποκειμένῳ ὠρισμένοις εἶναι, τουτέστιν ἐν τῇ τοῦ ἄρτου οὐσίᾳ καὶ τῇ τοῦ οἴνου. Ἔστιν ἄρα ἐκεῖ οὐσία ἄρτου καὶ οἴνου, καὶ οὐχ ἢ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἐπεὶ καὶ ἀδύνατον δύο σώματα εἶναι ὁμοῦ.

Τετάρτη δυσχέρεια, ἐκ τῶν ἐν τῷ μυστηρίῳ μετὰ τὴν ἱερουργίαν παθῶν καὶ ἐνεργειῶν. Εἰ γὰρ πλείον τὸ ὑγρὸν ληφθείη θερμάνοι ἂν τῷ τρόπῳ τοῦ οἴνου, ἢ καὶ μέθην ἐργάσαιτο· καὶ τὸ ἰξερὸν ἰσχυροποιήσειεν ἂν καὶ θρέψειεν· καὶ ἐπὶ πολὺ ἀμελῶς φυλαττόμενα, καὶ σηπόμενα ὀρῶνται, καὶ ὑπὸ μυῶν ἐσθιόμενα· Ἄλλὰ καὶ καυθῆναι δύνανται, καὶ εἰς τέφραν ἀναλυθῆναι, ἃ τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ ἀρμόζειν οὐ δύνανται, ἀπαθεῖ κηρυττομένῳ τῇ πίστει.

Πέμπτη δυσχέρεια ἰδίως ἐκ τῆς τοῦ ἄρτου κλάσεως, ἥτις δὴ καὶ αἰσθητῶς φαίνεται, καὶ ἄνευ ὑποκειμένου εἶναι οὐ δύναται· ἀνόητον δ' ἂν εἶη λέγειν τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα ὑποκείμενον ἐκείνης εἶναι τῆς κλάσεως. Οὐκ ἄρα τὸ ἀληθές φασὶ τοῦ Χριστοῦ σῶμα ἐκεῖ διὰ ταῦτα, ἀλλὰ μόνῃ ἢ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου οὐσία.

LXIII. — Λύσεις τῶν ἀποριῶν τούτων, καὶ πρῶτον πρὸς τὰς ἐκ τῆς μεταβολῆς ἀντιθέσεις.

Ἄλλ' εἰ καὶ ἡ θεία δύναμις ἐν τούτῳ τῷ μυστηρίῳ ὑψηλότερον καὶ ἀπορρητότερον ἐνεργεῖ ἢ καθόσον ὑπ' ἀνθρώπων δυνατὸν ἂν εἶη ζητεῖσθαι, ἵνα μὴ μέντοι ἢ περὶ τοῦτο διδασκαλία τῆς πίστεως ἀδύνατος ὁδοῦ τοῖς ἀπίστοις, πειρατέον ὅπως ἂν πᾶν ἀδύνατον εἶναι δοκοῦν ἀπελαύνοιτο.

Πρώτης οὖν ἀπαντήσεως θεωρίας τίνα τρόπον τὸ ἀληθές τοῦ Χριστοῦ σῶμα ἄρχεται ἐν τούτῳ εἶναι τῷ μυστηρίῳ, καὶ τῆς πρώτης δυσχερείας οὔσης περὶ τοῦτο τὸ μέρος, εἰδέναι δεῖ ὡς ἡ μυστηριώδης αὕτη μεταβολὴ παντάπασιν ἄλλως ἐστὶν ἢ αἱ φυσικαὶ πᾶσαι μεταβολαί. Ἐν ἐκείναις μὲν γὰρ μένει τὸ ὑποκείμενον, ἐν ᾧ παραχωροῦσιν ἀλλήλοις τὰ διάφορα εἶδη ἢ τὰ συμβεβηκότα, ἢ τὰ οὐσιώδη· ὁθεν καὶ εἰδικαὶ μεταβολαὶ ὀνομάζονται. Ἐν ταύτῃ δὲ τὸ ὑποκείμενον εἰς τὸ ὑποκείμενον μεταβαίνει, τὰ δὲ συμβεβηκότα μένει· ὁθεν καὶ οὐσιώδης καλεῖται. Πῶς μὲν οὖν ταυτὶ τὰ συμβεβηκότα μένει καὶ διατί, ὕστερον ἐρευνησόμεθα· νῦν δέ, περὶ τοῦ πῶς τὸ ὑποκείμενον εἰς τὸ ὑποκείμενον μεταβάλλειν, ὃ ποιεῖν ἡ φύσις οὐ δύναται. Πᾶσα μὲν γὰρ φυσικὴ ἐνέργεια τὴν ὕλην προϋποτίθησι, δι' ἧς ἐκ τῆς οὐσίας τὸ ἄτομον ποιεῖ· ὁθεν ἡ φύσις οὐ δύναται ποιεῖν ταύτην τὴν οὐσίαν, ἐκείνην γίνεσθαι, ὅλον τοῦτον τὸν δάκτυλον, ἐκείνον τὸν δάκτυλον. Ἄλλ' ἡ ὕλη ὑπόκειται τῇ θείᾳ δυνάμει, δι' ἧς εἰς τὸ εἶναι παράγεται· ὁθεν ὑπ' αὐτῆς γίνεσθαι δυνατὸν τὸ τὴν ἄτομον ταύτην οὐσίαν εἰς ἐκείνην μεταβάλλεσθαι, τὴν προϋφαστώσαν. Ὡσπερ γὰρ τῇ τοῦ φυσικῶς ποιούντος δυνάμει, οὔτινος ἢ ἐνέργεια ἐπὶ τὴν κατ' εἶδος μεταβολὴν μόνην ἑαυτὴν ἐκτείνει, καὶ τῆς τοῦ ὑποκειμένου ὑπάρξεως ὑποκειμένης, τοδὶ τὸ ὅλον εἰς τοδὶ τὸ ὅλον | μεταβάλλεται κατὰ τὴν τοῦ εἶδους καὶ τῆς μορφῆς μεταβολὴν, ὡς οὗτος f. 178^v ὁ ἀὴρ εἰς τοῦτο τὸ γεννηθὲν πῦρ, οὕτω καὶ τῇ θείᾳ δυνάμει, ἧτις τὴν ὕλην οὐ προϋποτίθησιν ἀλλὰ καὶ παράγει, καὶ αὕτη ἡ ὕλη μεταβάλλεται εἰς ἐκείνην, καὶ ἀκολούθως τουτὶ τὸ ἄτομον εἰς ἐκεῖνο· ἢ γὰρ ὕλη ἐστὶν ἀρχὴ τοῦ ἄτομον εἶναι, ὡσπερ ἡ μορφή τοῦ εἶδους ἀρχή. Ἐνταῦθα δὲ οὐκ ἐστὶν ἕτερον ὑποκείμενον κοινόν, μετὰ τὴν μεταβολὴν ὑπομένον, τῆς μεταβολῆς κατὰ τὸ πρῶτον ὑποκείμενον γινομένης, ὅπερ ἐστὶν ἀρχὴ τοῦ ἄτομον εἶναι· ἀνάγκη μέντοι τοῦτο μένειν, ἵν' ἀληθές εἶη τὸ λεγόμενον· „Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου“, ἃ δὴ ῥήματα τῆς μεταβολῆς ταύτης καὶ σημαντικὰ εἰσι καὶ ποιητικὰ. Καὶ ἐπεὶ ἡ τοῦ ἄρτου οὐσία οὐ μένει, οὐτ' ἄλλη τις ὕλη, ὡς ἐρρέθη, ἀνάγκη λέγειν, ὅτι μένει τὸ παρά τὴν οὐσίαν τοῦ ἄρτου· τοιοῦτον δὲ ἐστὶ τὸ τῷ ἄρτῳ συμβεβηκός. Οὕτω τοίνυν τὰ συμβεβηκότα τῷ ἄρτῳ καὶ μετὰ τὴν εἰρημένην μεταβολὴν μένειν ὑποθε-

9 τῷ devant εἶναι d'abord écrit, puis effacé A

τέον, και ὑποκειμένου χωρίς, οἷον πρῶτον μὲν ὑφεστάναι τὴν διαστάτην ποσότητα, ἣτις ἐγγύτερον ἠγνωται τῇ οὐσίᾳ· ἐν δὲ τῇ ποσότητι τὰς ποιότητας ἰδρῦσθαι ὡς ἐν ὑποκειμένῳ, ἐπεὶ και τῆς οὐσίας οὕσης, εἰσὶν ἐν αὐτῇ διὰ μέσης τῆς ποσότητος, ταῖς δὲ ποιότησιν ἔπεσθαι τὰς ἐνεργείας και τὰς σχέσεις. Ἐπεὶ δὲ αὐτῇ ἡ μεταβολὴ ἐναντίως ἔχει ταῖς φυσικαῖς· μένει γὰρ ἐν αὐτῇ τὸ συμβεβηκός, μεταβάλλει δὲ ἡ οὐσία, ταύτην τὴν μεταβολὴν οὐ δεῖ κίνησιν ἰδίως λέγειν ὡς ἐν τοῖς φυσικοῖς, ὥστε και ζῆτεῖν ὑποκείμενον, ἀλλ' ἀθρόα τίς ἐστὶ διαδοχὴ, ὡσπερ και ἡ δημιουργία.

Αὕτη μὲν οὖν μία αἰτία, δι' ἣν τὰ συμβεβηκότα τῷ ἄρτῳ μένειν ἀνάγκη, ἐν' ἣ τὶ μένον ἐν τῇ μεταβολῇ ταύτῃ. Ἔστι δὲ ἀναγκαῖον και διὰ ταύτην. Ἐν γὰρ τῇ μεταβολῇ τοῦ ἄρτου εἰς τὸ σῶμα, εἰ μεταβάλλοιεν και τὰ συμβεβηκότα τῷ ἄρτῳ, οὐκ ἂν εἶπετο τῇ τοιαύτῃ μεταβολῇ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν αὐτοῦ οὐσίαν ἐκεῖ εἶναι, ὅπου ὁ ἄρτος πρότερον ἦν· οὐδεμία γὰρ ἂν ἐλείπετο σχέσις τῷ σώματι πρὸς τὸν τόπον ἐκεῖνον, ἀλλὰ τῆς διαστάτης ποσότητος τοῦ ἄρτου μενούσης, δι' ἣς ὁ ἄρτος τῷ τόπῳ συνεκεκλήρωτο, και τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ μεταβαλλομένης, γίνεται τὸ σῶμα ἐν τῇ διαστάτῃ τοῦ ἄρτου ποσότητι, και ἀκελούθως και τὸν τοῦ ἄρτου τόπον τινὰ τρόπον μεταλαμβάνει, μεσιτεουσῶν τῶν τοῦ ἄρτου διαστάσεων.

f. 179 Δυνατὸν μέντοι και ἄλλας αἰτίας ἀποδοθῆναι, | και κατὰ τὸν λόγον τῆς πίστεως, ἣτις τῶν ἀοράτων ἐστὶ, και κατὰ τὸν ταύτῃ ὀφειλόμενον μισθόν, ὃ τοσοῦτόν ἐστὶ μείζων περὶ τὸ μυστήριον τοῦτο, ὅσῳ και ἀορατώτερον τελεῖται ὑπὸ τοῖς συμβεβηκόσι κρυπτομένου τοῦ ἀληθινοῦ σώματος, και διὰ τὴν χρησιμωτέραν και εὐλαβεστέραν χρῆσιν· ἦν γὰρ ἂν φρίκης μεστὸν τοῖς μετέχουσιν, και ἐξετρέποντο ἂν, εἰ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα ἐν τῷ ἰδίῳ εἶδει μετελαμβάνετο. Ὅθεν ἐν εἶδει ἄρτου και οἴνου, οἷς οἱ ἀνθρώποι κοινότερον χρῶνται, πρὸς τροφήν τὸ σῶμα προτίθεται τοῦ Χριστοῦ, και τὸ αἷμα πρὸς πόσιν.

30 LXIV. — Πρὸς τὰς ἐκ τοῦ τόπου ἀντιθέσεις.

Τούτων περὶ τὸν τῆς μεταβολῆς τρόπον θεωρηθέντων, πρὸς τὸ τὰ λοιπὰ λύειν ὁδὸς ἡμῖν γέγονεν ἀμηγέπη. Εἴρηται γὰρ, ὡς ὁ τόπος οὗτος τῷ τοῦ Χριστοῦ σώματι ἀποδίδεται διὰ τὰς τοῦ ἄρτου διαστάσεις μενούσας μετὰ τὴν μετουσίωσιν. Δεῖ δὲ εἰδέναι, ὡς ἐν τούτῳ τῷ μυστηρίῳ ἐστὶ μὲν τι ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς μεταβολῆς, ἐστὶ δὲ τι και ἐκ τῆς φυσικῆς ἐνώσεως· ἐκ μὲν τοῦ πρώτου ἐκεῖνο εἰς ὅπερ ἐξ εὐθείας ἡ μεταβολὴ τείνει, ὡσπερ ἐν τῷ τοῦ ἄρτου εἶδει τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, εἰς ὅπερ ἡ οὐσία τοῦ ἄρτου μεταβάλλει, ὃ δηλον, ἐν τῷ τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου· ὁμοίως δὲ και ἐν τῷ εἶδει τοῦ οἴνου, τὸ αἷμα· ὅθεν λέγεται· τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμά μου· ἐκ δὲ τῆς φυσικῆς ἐνώσεως ἐκεῖ εἰσι και πάντα τὰ ἄλλα,

πρὸς ἅπερ οὐκ ἀφορᾷ ἡ μεταβολή, ἀλλ' ὁμως φύσει εἰσι συνημμένα ἐκείνῳ, ἐφ' ὃ τέτακται ἡ μεταβολή. Φανερόν γάρ ὡς ἡ τοῦ ἄρτου μεταβολή οὐκ ἔχει ὄρον, ἐφ' ὃν τείνει, ἢ τὴν θεότητα, ἢ τὴν ψυχὴν τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ἐν τῷ τοῦ ἄρτου εἶδει ὁμως ἡ ψυχὴ ἐστὶ καὶ ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν αὐτῶν πρὸς τὸ σῶμα αὐτοῦ ἔνωσιν. Εἰ δὲ ἐν τῇ τριημέρᾳ τοῦ Χριστοῦ 6 νεκρώσει τὸ μυστήριον τοῦτο ἱεουργεῖτο, οὐκ ἂν ἦν ἐν τῷ εἶδει τοῦ ἄρτου ἡ τοῦ Χριστοῦ ψυχὴ, ἐπεὶ τότε οὐκ ἦν τῷ σώματι αὐτοῦ ἠνωμένη· ὁμοίως δὲ οὐδὲ ἐν τῷ εἶδει τοῦ ἄρτου ἦν ἂν τὸ αἷμα, οὔτε ἐν τῷ εἶδει τοῦ οἴνου τὸ σῶμα διὰ τὸ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ θανάτου χωρὶς εἶναι ἀλλήλων. Νῦν δὲ ἐπεὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα ἄνευ αἵματος οὐκ ἐστὶ τῇ ἑαυτοῦ 10 φύσει, ἐν ἑκατέρῳ εἶδει καὶ τὸ σῶμα περιέχεται καὶ τὸ αἷμα, ἀλλ' ἐν μὲν τῷ εἶδει τοῦ ἄρτου διὰ τὴν τῆς μεταβολῆς δύναμιν τὸ σῶμα περιέχεται μόνον, διὰ δὲ τὴν φυσικὴν ἔνωσιν, καὶ τὸ αἷμα· ἐν δὲ τῷ εἶδει τοῦ οἴνου, τὸ ἀνάπαλιν.

Δήλη δὲ διὰ τῶν αὐτῶν ἡ λύσις ἢ πρὸς τὴν ἀντίθεσιν, τὴν περὶ τῆς f. 179^v ἀνισότητος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν τόπον τοῦ ἄρτου. Ἡ μὲν γὰρ οὐσία τοῦ ἄρτου ἀντικρυς εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος μεταβάλλεται· αἱ δὲ διαστάσεις τοῦ σώματός εἰσιν ἐν τῷ μυστηρίῳ διὰ τὴν φυσικὴν κοινωσίαν, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ τῆς δυνάμεως τῆς μεταβολῆς, ἐπεὶ μένουσιν αἱ διαστάσεις τοῦ ἄρτου. Οὕτω τοίνυν τὸ ἅγιον σῶμα οὐκ ἐστὶν ἐν τούτῳ 20 τῷ τόπῳ, τῶν ἰδίων διαστάσεων μεσιτεουσῶν, ὥστ' ἀναγκαῖον εἶναι ταύταις ἐξισοῦσθαι τὸν τόπον, ἀλλὰ τῶν ἐναπομεινουσῶν, αἷς ἐξισοῦται ὁ τόπος. Ὅθεν καὶ τὸ ὑπεράγιον σῶμα κατὰ μὲν τὰς ἰδίας διαστάσεις ἐν ἐνὶ τόπῳ μόνον ἐστίν, διὰ μέσων δὲ τοῦ ἄρτου τῶν διαστάσεων εἰς αὐτὸ μεταβάλλοντος, ἐν τοσοῦτοις τόποις ἐστὶν ἐν ὅσοις ἢ τοιαύτη ἱεουργεῖται 25 μεταβολή, οὐ κατὰ τὰ μέρη διηρημένως, ἀλλ' ἀκέραιον ἐν ἑκάστῳ· ἕκαστος γὰρ ἁγιασθεὶς ἄρτος εἰς ἀκέραιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ μεταβάλλει.

LXV. — Λύσεις πρὸς τὰς ἐκ τῶν συμβεβηκότων ἀντιθέσεις.

Τῆς δὲ διὰ τὸν τόπον ἀπορίας λυθείσης, πρὸς τὴν ἐκ τῶν μενόντων 30 συμβεβηκότων ἰτέον. Τὰ μὲν οὖν συμβεβηκότα καὶ τῇ αἰσθήσει δῆλον ὡς μένουσιν· οὐκ ἔχεται δὲ αὐτῶν τὸ σῶμα ἢ τὸ αἷμα τὸ θεῖον· τοῦτο γὰρ ἄνευ τῆς ἀλλοιώσεως ἐκείνου οὐκ ἂν ἠδύνατο εἶναι, οὔτε τοιούτων συμβεβηκότων ἐστὶ δεκτικόν· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ τοῦ ἀέρος οὐσία. Λείπεται τοίνυν εἶναι ἄνευ ὑποκειμένου, πλήν, ὡς εἴρηται, ὥστε δηλονότι μόνην 35 τὴν διαστάτην ποσότητα ἄνευ ὑποκειμένου ὑφίστασθαι, καὶ αὐτὴν τοῖς ἄλλοις συμβεβηκόσιν ὑποκείμενον γίνεσθαι. Τοῦτο δὲ οὐκ ἀδύνατον τῇ θεῖα δυνάμει, ἢ ἀνάρμοστον· αὕτη γὰρ τὰ ἀποτελέσματα τῶν δευτέρων αἰτίων καὶ χωρὶς αὐτῶν παράγει· ἄνευ γὰρ σπέρματος ἔπλασεν ἄνθρωπον, καὶ πυρετὸν ἐθεράπευσε χωρὶς τῆς φυσικῆς ἐνεργείας, ἄπειρος οὔσα· καὶ 40

τοῖς δευτέροις αἰτίοις αἰτία τῆς ἐν αὐτοῖς ἐνεργητικῆς δυνάμεως· καὶ οὐ μόνον παράγει, ἀλλὰ καὶ συντηρεῖ ἐν τῷ εἶναι, χωρὶς τῶν δευτέρων αἰτίων, τὰ ἐκείνων ἀποτελέσματα, ὡς ἐνταῦθα συντηρεῖ τὸ συμβεβηκὸς ἄνευ τῆς φύσει συντηρούσης αὐτὸ οὐσίας, ὃ δὴ μάλιστα περὶ τῶν διαστάτων ποσοτήτων ἐστὶ δυνατόν, ἄς καὶ οἱ Πλατωνικοὶ καθ' ἑαυτὰς ὑφεστάναι ὑπετίθεντο διὰ τὸ χωρίζεσθαι κατ' ἐπίνοιαν. Πλεῖον δὲ ὁ Θεὸς δύναται ἐνεργεῖν ἢ καταλαμβάνειν ὁ νοῦς. Ἔχει δὲ ἴδιον ἢ διαστάτη ποσότης, f. 180 παρὰ τὰ ἄλλα | συμβεβηκότα, τὸ αὐτὴν καθ' αὐτὴν ἄτομον εἶναι· τούτου δὲ αἴτιον, ὅτι ἡ θέσις, τάξις οὐσα τῶν μερῶν ἐν τῷ ὅλῳ, ἐν τῷ ταύτης ὀρισμῷ περιέχεται· ποσότης γὰρ ἐστὶ τὸ ἔχειν θέσιν· ὅπου δὲ διαφορὰ μερῶν τοῦ αὐτοῦ εἴδους νοεῖται, ἀνάγκη νοεῖσθαι καὶ ἄτομον· τὰ γὰρ τοῦ ἐνὸς εἴδους κατὰ τὸ ἄτομον μόνον πληθύνονται, καὶ διὰ τοῦτο, ἀδύνατον πολλὰς νοεῖσθαι λευκότητος, εἰ μὴ καθόσον ἐν διαφόροις ὑποκειμένοις εἰσίν. Νοεῖσθαι δὲ πολλαὶ γραμμαὶ δύνανται, καὶ εἰ καθ' αὐτὰς θεωροῦνται· 15 ἢ γὰρ διάφορος θέσις, ἥτις καθ' ἑαυτὴν ἔνεστι τῇ γραμμῇ, πρὸς τὸ τῶν γραμμῶν πλῆθος ἀρκεῖ· καὶ ἐπεὶ μόνῃ ἢ διαστάτη ποσότης ἐν τῷ ἑαυτῆς ἔχει λόγῳ τὸ ὅθεν τὸ πλῆθος τῶν ἐν τῷ αὐτῷ εἶδει ἀτόμων συμβαίνει δύναται, εἰκότως ἢ πρώτη ρίζα τοῦ τοιοῦτου πληθυσμοῦ ἐκ τῆς διαστάσεως εἶναι δοκεῖ, ἐπεὶ καὶ ἐν τῷ τῆς οὐσίας γένει κατὰ τὴν διαίρεσιν τῆς ὕλης 20 ὁ πληθυσμὸς γίνεται, ὅπερ οὐδὲ νοεῖν δυνατόν, εἰ μὴ καθόσον ἢ ὕλη ὑπὸ ταῖς διαστάσεσι θεωρεῖται· ἀναιρεθείσης γὰρ τῆς ποσότητος, ἀδιαίρετός ἐστι πᾶσα οὐσία, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Φυσικῶν λέγεται. Φανερόν δέ, ὅτι ἐν τοῖς ἄλλοις γένεσι τῶν συμβεβηκόντων πολλαπλασιάζονται τὰ ἄτομα τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου. Λείπεται τοίνυν ἐν τούτῳ τῷ 25 μυστηρίῳ, ἐπεὶ ὑπεθέμεθα καθ' ἑαυτὰς ὑφεστηκέναι τὰς διαστάσεις, ἐν αὐταῖς δὲ τὰ ἄλλα συμβεβηκότα ὡς ἐν ὑποκειμένῳ ἰδρῦσθαι, οὐ δεῖν λέγειν ἡμᾶς μὴ ἄτομα εἶναι τὰ τοιαῦτα συμβεβηκότα· ἐναπέμεινε γὰρ αὐταῖς εἶναι διαστάσεις ἢ τῆς ἀτομότητος ρίζα.

30 LXVI. — Περὶ τῶν πρὸς τὰς ἐνεργείας καὶ τὰ πάθη ἀντιθέσεων.

Τούτοις ἐπομένως περὶ τῆς τετάρτης ἀπορίας θεωρητέον ἂν εἴη· ἀλλὰ περὶ τῶν ἐνεργειῶν, αἶ εἰσι τὸ τὴν αἴσθησιν μεταβάλλειν, ἢ τὸν ἀέρα ἀλλοιοῦν, ἢ εἴ τι ἕτερόν ἐστι τῆς ὀσμῆς καὶ τοῦ χρώματος, οὐ πάνυ 36 θαυμαστόν. Εἴρηται γὰρ, ὡς ἐναπομένουσι τῷ μυστηρίῳ τὰ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου συμβεβηκότα, ἐν οἷς εἰσι καὶ αἰσθηταὶ ποιότητες, ἀρχαὶ οὐσαι τῶν τοιούτων ἐνεργειῶν. Ἄλλ' οὐδὲ εἰ ἐθερμάνθη, ἢ ἐψύχθη, ἢ μετέβαλε

7 διαστάτη: Scholarios accentue διαστατός, διαστατή, au lieu de διάστατος, διαστάτη

τὸν χυμὸν, ἢ τι τοιοῦτον, τὸ μυστήριον πολλὴν ἀπορίαν ἔχει. Ἐπεὶ γὰρ εἴρηται τινα τῶν συμβεβηκότων | ἐν ταῖς διαστάσεσιν ἰδρῦσθαι, καὶ τούτων f. 180^v ἔχεσθαι ὡς ὑποκειμένων, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ περὶ τὸ τοιοῦτον ὑποκείμενον τῶν συμβεβηκότων ἐκείνων ἀλλοίωσις δύναται θεωρεῖσθαι ὡσπερ καὶ εἰ οὐσία αὐτόθι ἦν.

Μεγίστη δὲ ἐστὶν ἀπορία περὶ τὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ δοκοῦσαν συμβαίνειν γένεσιν καὶ φθορᾶν· ἐμπίπλασθαι γὰρ δύνανται καὶ μεθύσκεσθαι τῇ ὑπερβολῇ τοῦ μυστηρίου, ἃ δὴ συμβαίνειν οὐκ ἂν ἠδύναντο, μὴ σαρκὸς καὶ αἵματος ἐξ αὐτοῦ γεννωμένων· καὶ γὰρ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ τρεφομένου ἢ τροφῇ μεταβάλλεται. Ἄπειρον δὲ οὐδὲν ἦττον καὶ τὸ διὰ 10 σήψεως ἢ καύσεως εἰς ἄλλην οὐσίαν φαίνεσθαι μεταβάλλειν, τέφραν δηλονότι, ἢ χοῦν· οὔτε γὰρ ἐκ συμβεβηκότων δοκεῖ δυνατὸν οὐσίαν γίνεσθαι, οὔθ' ὄσιον τὴν ἀπαθῆ οὐσίαν ἐκείνου τοῦ σώματος πιστεύειν εἰς ἄλλην δύνασθαι μεταβάλλειν.

Πρὸς τοῦτο, τινές, ὅτι εἰς οὐσίαν παραδόξως μεταβάλλει καὶ τὰ συμ- 15 βεβηκότα, εἶπον· ἀλλ' ἔωλον τοῦτο· οὐ γὰρ θαύματι ἔοικὸς ἂν εἶη τὸ σήπεσθαι τὸ μυστήριον, ἢ καύσει διαλύεσθαι· ἔπειτα, καὶ ταῦτα κατὰ τὴν τῆς φύσεως τάξιν συμβαίνειν τῷ μυστηρίῳ δοκοῦσιν, ἦτις οὐκ εἴωθεν ἐν τοῖς διὰ θαύματος γινομένοις συμβαίνειν.

Ἄλλοι εἶπον, ὅ καὶ διατεθρύλληται καὶ ἐν πολλοῖς κρατεῖ, ὅτι τὸ εἰς 20 αἷμα ἢ σάρκα μεταβληθῆναι διὰ τροφῆς τὸ μυστήριον, ἢ εἰς ἄλλο τι διὰ καύσεως ἢ σήψεως, οὐ μεταβολῇ τῶν συμβεβηκότων εἰς οὐσίαν γίνεται, ἢ τῆς οὐσίας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ θαύματι θείῳ ἢ πρότερον οὐσία τοῦ ἄρτου ἐπάνεισιν, καὶ ἐκ ταύτης γεννῶνται τὰ τῷ μυστηρίῳ δοκοῦντα συμβαίνειν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτ' ἀδρανές· τὸ γὰρ εἰς ἕτερον μετα- 25 βεβλημένον, ἀδύνατον ἐπανελθεῖν, εἰ μὴ καὶ τὸ ὕστερον γενόμενον εἰς τὸ πρότερον ἐκεῖνο πάλιν μεταβληθεῖ. Ἀλλ' ἀδύνατον τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου εἰς ἄρτον μεταβάλλεσθαι, μᾶλλον δὲ εὔηθες.

Βέλτιον τοίνυν λέγειν, ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ ἱερουργίᾳ ὡσπερ ἡ τοῦ ἄρτου οὐσία παραδόξως εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ μεταβάλλεται, οὕτω παραδόξως 30 δίδοται καὶ τοῖς συμβεβηκόσι τὸ ὑφεστάναι, ὅπερ ἰδιὸν ἐστὶ τῆς οὐσίας· ἐπομένως δὲ δίδοται καὶ τὸ πάντα δύνασθαι ποιεῖν καὶ πάσχειν, ἅπερ ἂν εἰ παρῆν ἡ οὐσία. Ὅθεν ἄνευ τινὸς νέου θαύματος καὶ μέθην ἐμποιεῖν, καὶ τρέφειν, καὶ ἀποτεφρωθῆναι καὶ σήπεσθαι δύναται τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τὴν τάξιν ὡσπερ ἂν εἰ καὶ ἄρτου | καὶ οἴνου οὐσία παρῆν. f. 181

LXVII. — Περὶ τῶν πρὸς τὴν κλάσιν ἀντιθέσεων.

Περὶ δὲ τῆς πέμπτης ἀπορίας θεωρητέον ἂν εἶη κατὰ τὰ προειρημένα, ὅτι, ὡς εἴρηται, τὸ ὑπεράγιον τοῦ Κυρίου σῶμα κατ' οὐσίαν ἐστὶν ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ ἐκ τῆς τοῦ μυστηρίου δυνάμεως, αἱ δὲ διαστάσεις τοῦ 40

σώματος διὰ τὴν φυσικὴν ἔνωσιν, ἣν ἔχουσι πρὸς τὴν οὐσίαν, ἐνταῦθα εἰσὶν, ἐναντίως τῷ καθό ἐστι τὸ φυσικὸν σῶμα ἐν τόπῳ. Τὸ μὲν γὰρ φυσικὸν σῶμα ἐν τόπῳ ἐστὶ, τῶν διαστάσεων μεσιτεουσῶν, αἷς συμμετρεῖται τῷ τόπῳ. Ἐτερον δὲ τρόπον τὸ οὐσιωδὲς ἐστὶν ἐν ᾧ ἐστίν, καὶ ἕτερον 5 τρόπον, τὸ ποσόν· τὸ μὲν γὰρ ποσὸν οὕτως ἐστὶν ὅλον ἐν ὅλῳ τινί, ὥστε τὸ ὅλον μὴ εἶναι ἐν τῷ μέρει, ἀλλὰ μέρος ἐν μέρει, ὡσπερ τὸ ὅλον ἐν τῷ ὅλῳ· ὅθεν καὶ τὸ φυσικὸν σῶμα οὕτως ἐστὶν ὅλον ἐν ὅλῳ τῷ τόπῳ, ὥστε τὸ ὅλον μὴ εἶναι ἐν ἐκάστῳ μέρει τοῦ τόπου, ἀλλὰ τὰ μέρη τοῦ σώματος τοῖς τοῦ τόπου μέρεσιν ἐφαρμόζεσθαι· μεσιτεουσῶν γὰρ τῶν διαστάσεων 10 ἐν τόπῳ ἐστίν. Εἰ δὲ τι οὐσιωδὲς εἶη ὅλον ἐν ὅλῳ, καὶ τὸ ὅλον ἐστὶν ἐν ἐκάστῳ μέρει αὐτοῦ, ὡσπερ ὅλη ἡ φύσις τοῦ ὕδατος, ἐν ἐκάστῳ μέρει τοῦ ὕδατός ἐστι, καὶ ὅλη ἡ ψυχὴ ἐν ἐκάστῳ μέρει τοῦ σώματος. Ἐπεὶ τοίνυν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐστὶν ἐν τούτῳ τῷ μυστηρίῳ κατὰ τὸν τῆς ἰδίας οὐσίας λόγον, εἰς ἣν μεταβέβληται ἡ τοῦ ἄρτου οὐσία, μενουσῶν τῶν 15 αὐτοῦ διαστάσεων, ὡσπερ ὅλον τὸ εἶδος τοῦ ἄρτου ἦν ἐν ἐκάστῳ μέρει τῶν αὐτοῦ διαστάσεων, οὕτως καὶ ἐν ἐκάστῳ μέρει αὐτῶν ἀκέραιον τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμά ἐστιν. Οὐκ ἄρα ἡ κλάσις ἐκείνη ἢ ἡ διαίρεσις ἀπτεται τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ὥστε καὶ ἐν τῷ ὑποκειμένῳ εἶναι ἐκείνῳ, ἀλλ' ὑποκείμενον ἐκείνης ἐστὶν αἱ μείνασαι διαστάσεις τοῦ ἄρτου τε καὶ 20 τοῦ οἴνου, ὡσπερ καὶ τῶν ἄλλων συμβεβηκότων τῶν αὐτόθι μεινάντων ἐκείνας εἶναι φαμέν ὑποκείμενον.

LXVIII-LXIX.

Ἐντεῦθεν δηλον, ὡς οὐδὲν ἀδύνατον περιέχει τὸ μυστήριον τῷ πάντα 25 δυναμένῳ Θεῷ, καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ λόγος ἐκεῖνος οὐδὲν ὑπεναντίον ἔχει τῇ ἐκκλησιαστικῇ παραδόσει, ᾧ τὸ σκάνδαλον τῶν μαθητῶν ἔλυεν· οὐ γὰρ δίδοται διὰ τοῦ λόγου νοεῖν, ὅτι ἡ ἀληθῆς αὐτοῦ σὰρξ οὐκ ὀφείλει δίδοσθαι τοῖς πιστοῖς εἰς βρωσιν, ἀλλ' ὅτι οὐ κατὰ τὰς ἄλλας σωματικὰς 1. 181^v τροφὰς παραδίδοται, ὥστε κατακερματιζομένην δηλονότι ἐν τῷ | αὐτῆς 30 εἶδει λαμβάνεσθαι, ἀλλὰ τινὰ τρόπον ἴδιον παρὰ τὸ ἔθος τῶν σωματικῶν βρωμάτων.

Παρατηρητέον δέ, ὅτι τὸ μυστήριον ὀφείλει γίνεσθαι, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐξ ἀληθινοῦ ἄρτου, ὃς ἐστὶν ὁ ἐκ σπέρματος σίτου κατασκευαζόμενος, καὶ ἀληθινοῦ οἴνου, ὃς ἐστὶ τὸ ἐκθλιβόμενον ἐκ σταφυλῶν ὑγρόν· οἱ δὲ 35 ἄλλοι λεγόμενοι ἄρτοι οὐ κυρίως εἰσὶν, ἀλλὰ τῇ στερήσει τῶν ἀληθῶν εἰς χρῆσιν ἔρχονται, ἀμυδρῶς ἀναπληροῦντες ἐκεῖνα, ἐξ ὧν οὐχ οἶόν τε ἱεουργεῖσθαι τὸ μυστήριον τοῦτο. Τὸ δὲ εἶναι ἐνζυμον ἢ ἄζυμον οὐκ ἐστὶν ἐκ τοῦ λόγου τοῦ ἄρτου, ἀλλ' ὁ τοῦ ἄρτου λόγος ἐν ἀμφοῖν σφύζεται,

καὶ διὰ τοῦτο ἐξ ἑκατέρου τὸ μυστήριον δύναται γίνεσθαι. Ὅθεν καὶ διάφορον ἔθος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις περὶ τοῦτο κεκράτηκεν, καὶ οὐδὲν διαφέρει· ὅθεν καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Διάλογος λέγει· „Ἡ τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησία ἄρτους ἀζύμους προφέρει διὰ τὸν Κύριον ἄνευ μίξεως σάρκα ἀναλαβεῖν· αἱ δὲ ἄλλαι ἐκκλησίαι ζυμωτοὺς προσφέρουσιν ἄρτους διὰ τὸν Πατέρα ὁ Λόγον σάρκα ἐνδύοντα, καὶ Θεὸν ἀληθῆ εἶναι καὶ ἄνθρωπον ἀληθῆ· διὰ τοῦτο ἡ ζύμη μίγνυται τῷ ἀλεύρῳ“.

LXX. — Ὅτι μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν μυστηριώδη χάριν οἱ ἄνθρωποι δύνανται πάλιν ἁμαρτάνειν. 10

Ἄλλ' εἰ καὶ διὰ τῶν προειρημένων μυστηρίων χάρις δίδεται τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλ' οὐ δι' αὐτὴν ἀναμάρτητοι γίνονται· τὰ γὰρ τῆς χάριτος δῶρα ὡς διαθέσεις ἢ ἕξεις ἐγγίνονται τῇ ψυχῇ· οὐ γὰρ αἰεὶ κατὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ, οὐδὲν δὲ κωλύει τὸν ἔχοντα τινὸς ἕξιν ἢ κατ' αὐτὴν ἐνεργεῖν, ἢ ἐναντίως αὐτῇ, ἢ γοῦν τὸν γραμματικὸν ὀρθῶς ὁμιλεῖν, ἢ μὴ ὀρθῶς, καὶ τὸν ἔχοντα ἕξιν δικαιοσύνης ἐνεργεῖν τι καὶ παρ' αὐτὴν· αἴτιον δέ, τὸ τὰς χρήσεις ἐν ἡμῖν τῶν ἕξεων ἐκ τῆς βουλήσεως εἶναι, αὐτὴν δὲ πρὸς ἑκάτερον τῶν ἐναντίων ὑπάρχειν.

Ἔτι, τὰ μυστήρια καὶ ἡ δι' αὐτῶν χάρις βοήθειά εἰσι τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἔδοιπόρῳ· ἡ δὲ ἀναμαρτησία, τῷ ἀμεταβλήτῳ τῆς βουλήσεως ἐπομένη, τοῖς ἀψαμένοις τοῦ ἐσχάτου τέλους μόνοις ἀρμόζει. 20

Ἔτι, οὐδὲ διὰ τῶν μυστηρίων γίνεται ὁ ἄνθρωπος πάσης ἀγνοίας καὶ πλάνης ἀνεπηρέαστος· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τοῦ τὴν ἀλήθειαν θεωροῦντος, ἢ πάσης ἀληθείας ἐστὶν ἀρχή· τὸ δὲ ὄραν ἐκείνην ἔσχατον τέλος τοῦ ἀνθρώπου ἐστίν. 25

Ἔτι, μάταιον ἂν ἦν νοθετεῖν τοὺς μὴ δυναμένους λοιπὸν ἁμαρτάνειν· ἀλλ' ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους λέγεται· „Μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα ἅγιον, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε“· καὶ αὐτὸς ὁ Ἀπόστολος φησὶ περὶ ἑαυτοῦ· „Ἵπωπιᾶζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγαγῶ, μήπως ἢ ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι“. Οὐκ ἄρα διὰ τῆς ἐν τοῖς μυστηρίοις χάριτος ἀναμάρτητοι ἀποτελοῦνται οἱ ἄνθρωποι. Τὸ δὲ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους· „Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει“, δηλοῖ ὅτι τῶν ἄλλων χαρισμάτων ὡς ἀτελεστέρων καταργουμένων ἐνταῦθα, ἡ ἀγάπη, τῇ ἕξει τῆς τελειότητος πρέπουσα, αἰεὶ διαμενεῖ. Τὸ δὲ ἐν τῷ Ἰωάννῃ· „Πᾶς ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ, οὐ γὰρ δύναται ἁμαρτεῖν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται“, δηλοῖ, ὅτι ὅσον τὸ ἀπὸ τῶν χαρισμάτων, οἷς ἀναγεννᾶται ὁ ἄνθρωπος εἰς υἰοθεσίαν θείαν ἐρχόμενος, δύναμιν ἔχει τοῦ ἄνευ ἁμαρτίας τηρεῖσθαι, καὶ οὐ δύναται ὁ κατὰ ταῦτα ζῶν ἁμαρτεῖν· δύναται μόντοι τούτων ἀφισ-

27 Eph. 4, 30

28 I Cor. 9, 27

31 I Cor. 13, 8

34 I Ioh. 3, 6

τάμενός τις άμαρτάνειν, ὡσπερ ἂν εἰ ἐλέγετο ὅτι ἡ θερμὴ οὐ δύναται ψυχθῆναι· τὸ μέντοι θερμὸν γίνεσθαι δύναται ψυχρόν, καὶ οὕτω ψύχειν· ἢ ὅτι ὁ δίκαιος οὐ δύναται ἄδικα ποιεῖν, δηλονότι, καθόσον ἐστὶν δίκαιος.

6

LXXI. — Ὅτι μετὰ τὴν μυστηριώδη χάριν ὁ ἄνθρωπος ἁμαρτῶν δύναται πάλιν ἐπαναστραφῆναι διὰ τῆς χάριτος.

Ὡς γὰρ εἶρηται, μέχρις ἂν ἐνταῦθα ζῶμεν, μεταβάλλεσθαι πέφυκεν ἡ βούλησις εἰς ἀρετὴν καὶ εἰς πάθη. Ὡσπερ οὖν μετὰ τὴν χάριν δύναται ἁμαρτάνειν, οὕτω δύναται καὶ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ἐπανιέναι, καὶ εἰ ἡ τοῦ ἀνθρώπου βούλησις διὰ ἁμαρτίας, ἀποπίπτει τῆς χάριτος, πολλῶ μᾶλλον διὰ τῆς χάριτος δύναται τῆς ἁμαρτίας ἀνακληθῆναι. Λέγεται γὰρ ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς Ἰωάννου πρώτης· „Τεκνία μου, τοῦτο γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἁμαρτάνητε· εἰ δέ τις ἁμάρται, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα, Ἰησοῦν Χριστόν, δίκαιον· καὶ αὐτὸς ἰλασμός ἐστὶν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν“· καὶ ἐν τῷ τρίτῳ τοῦ Ἰερεμίου· „Σὺ ἐπόρνευσας μετὰ ἐραστῶν πολλῶν· ἐπίστρεψον πρὸς με, λέγει Κύριος“· καὶ ἐν τῷ ἐσχάτῳ τῶν Θρήνων· „Ἐπίστρεψον ἡμᾶς πρὸς σέ, Κύριε, καὶ ἐπιστραφησόμεθα, καὶ ἀνακαινίσον τὰς ἡμέρας ἡμῶν ἀπ' ἀρχῆς“.

Ἐντεῦθεν καὶ ἡ τῶν Ναυατιανῶν ἀπελαύνεται αἵρεσις, οἱ τοῖς μετὰ τὸ βάπτισμα ἁμαρτοῦσιν ἀπέκλειον τὴν συγγνώμην, ἀφορμὴν ποιούμενοι τὸ ἐν ἔκτῳ τῆς πρὸς Ἑβραίους λεγόμενον, ὅτι „Ἀδύνατον τοὺς ἀπαξ φωτισθέντας καὶ γευσασμένους χάριτος οὐρανοῦ, καὶ μετόχους γενομένους ἁγίου Πνεύματος, γευσασμένους τε καλὸν Θεοῦ ῥῆμα δυνάμεις τε τοῦ μέλλον- f. 182^vτος αἰῶνος καὶ παρα|πεσόντας, ἀνακαινίζειν πάλιν εἰς μετάνοιαν“. Ἄλλ' ἡ διάνοια δηλοῦται τοῦ Ἀποστόλου ἐκεῖ ἐκ τῶν ἐπαγομένων· „Ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς, φησί, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντας“. Ἐκείνην τοίνυν τὴν πρὸς μετάνοιαν ὁδὸν τοῖς ἀνθρώποις ἀπαγορεύει, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος τῷ Χριστῷ συσταυροῦται, ἥτις ἐστὶν ἡ διὰ τοῦ βαπτίσματος, ὡς ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους· „Ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν“. Οὐ δεῖ οὖν, φησί, τοὺς μετὰ τὸ βάπτισμα ἁμαρτόντας ἀναβαπτίζειν· δυνατὸν μέντοι ἐπιστρέφειν εἰς τὴν χάριν διὰ μετανοίας. Ὅτι δὲ τὸ ἀνακαινίζειν τὸ ἀναβαπτίζειν βούλεται, δῆλον ἐξ ὧν ἐν τῇ πρὸς Τίτον λέγει· „Διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινίσεως Πνεύματος ἁγίου“.

14 I Ioh. 2, 1-2 17 Ier. 3, 1 19 Thren. 5, 21 23 Heb. 6, 4-6 27 Heb. 6, 6
31 Rom. 6, 3 35 Tit. 3, 5